

KANTOR

Několik příkladů místo syntézy

VLADIMÍR MAŇAS

V roce 1770 nechala městská rada v Telči vypracovat novou instrukci pro „školního rektora, též kantora při městě Telči,“ nejspíše v souvislosti s přijetím nového 1. učitele a varhaníka v jedné osobě Františka Průchy.¹

Rektor má být za první katolík, počestný, vyvarovat se opilství, zlořečení, a všelikých pohoršlivých řečí, prokazovat úctu panu děkanovi a udržovat v dobrém stavu školní budovu, kterou spravuje město. Za druhé má rektor v létě i v zimě učit „v literním obojího jazyku umění“ od sedmi ráno do desíti a odpoledne od jedné do čtvrté hodiny všechnu mládež, v tichosti vodit mládež do kostela na mši. „Netrefili se jiná pobožnost, modlit se s nimi různec.“ Po škole dopoledne i odpoledne má mládež „podle jejich schopností a vtípu v muzice cvičiti“. Před každou nedělí a svátkem mají být zpěváci přezkoušeni. Za třetí nemá rektor spoléhat jen na kantora, protože takové množství dítek nemůže zvládnout jedna osoba, ale má tak dobře jako kantor „vyměřený čas školní strávit.“ Za čtvrté, v neděle a svátky po druhém ranním zazvonění se mládež shromažďuje před mší ve škole. Odtud je pak rektor v tichosti a v pořádku uvede do kostela a ministrantům vysvětlí, jak se mají chovat u oltáře. Odpoledne takto mládež nevodí do kostela pouze o nedělích a svátcích, ale také po škole v určené dny na katechismus, duchovní cvičení a nešpory. Menší děti může rektor v zimě od zmíněných povinností omluvit. V pátém bodě městská rada učitelům přísně zapovídá „školní dítky do hlavy tloucti, a ferukou (hůlkou) neuvážlivě zacházeti, nýbrž podle provinění toliko metlou a klečením dítky trestati, a jich v hrůze držeti“. Povinnosti vůči chrámu, provozování liturgické hudby, jsou v instrukci odbyty poznámkou, že o nedělích a svátcích první třídy se dopolední mše a odpolední nešpory neobejdou bez bubnování a troubení.

Dodrželi-li rektor všechna nařízení, městská rada na oplátku nedovolí existenci pokoutních škol a hraní cizích muzikantů na svatbách. Od děkana dostane rektor za „muzicírování v chrámu Páně“ bez fundací a příplatků 23 zlatých 20 krejcarů. Z obecní kasy mimo příplatků další čtyři zlaté a 40 kr. Nemá však vybírat od sousedských dětí na dříví, jak to činil dříve, protože kvůli chudobě by mnoho sousedů

¹ Trojan, Jan: *Kantori na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století*. Brno 2000, s. 504. Trojanova kniha ve své syntetické části obsahuje dosud nejobsáhlejší shrnutí dané problematiky v moravském kontextu. Z tohoto důvodu je na ní v této studii odkazováno jen výběrově.

své děti do školy raději neposílalo. Proto se rektorovi vydá na zimu z obecní kasy za tímto účelem 10 zlatých.²

Výše uvedené odstavce dávají na příkladu západomoravského města nahlédnout do problematiky nižšího školství na Moravě v druhé polovině 18. století. V tomto vymezeném čase je totiž možné sledovat jak procesy dlouhého trvání ve smyslu povinností kantora: tedy učitele a hudebníka v jedné osobě (na příkladu telčské učitelské instrukce), tak důsledky osvíceneckých reformních kroků: bezprostředně v osudech telčského učitele Františka Průchy (†1819), jakoby mimoděk pak ve vybraných pasážích z dějin bělotínské farní školy a vlastního životopisu Matěje Jana Schenka (nar. 1780).

Formování nižšího školství po roce 1620 je úzce spjato s rekonstrukcí farní organizace.³ Vizitační protokoly ze 17. století poskytují přehled o příjmech učitelů, někdy i o počtu žáků v dané lokalitě, o obsahu a úrovni výuky však informují jen vzácně.⁴ Zatímco v případech škol královských a poddanských měst dochází k přeměně jejich organizace ve smyslu zостřeného dohledu místní duchovní správy i městských rad, především v ohledu konfesní příslušnosti školního personálu, a v důsledku stylových změn také k proměnám provozovací praxe liturgické hudby,⁵ ve venkovském prostředí mnoho škol v průběhu 17. a 18. století teprve vzniká. Nicméně i zde je určujícím faktorem dohled místního faráře a snaha o adekvátní stylovou orientaci chrámové hudby, případně vůbec o její provozování – mnoho venkovských chrámů získalo varhany až v průběhu 18. století. Zmíněný početní nárůst kantorských míst vytváří dojem značné úpadku výuky i inflace učitelského povolání. Důležitými faktory jsou jednak rozdílná úroveň výuky ve městech (s vlastní vnitřní diferenciací) a na venkově,⁶ ale také působení

² Státní okresní archiv Jihlava. Archiv města Telč, kart. 13, inv.č. 276a, sg. L1494.

³ K problematice předbělohorského školství viz zejména Holinková, Jiřina: *Městská škola na Moravě v předbělohorském období*. Praha 1967. K proměnám termínu kantor z perspektivy hudební vědy viz Příbylová Lenka – Fukač, Jiří: Kantor. In: Fukač, Jiří – Macek, Petr – Vysloužil, Jiří (edd.): *Slovník české hudební kultury*. Praha 1997, s. 423–424.

Základní strukturu organizace nižšího školství na Moravě v 17. a 18. století podal Zuber, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století*. II. díl. Olomouc 2003, s. 13–21.

Se zaměřením na hudební aspekty kantorského povolání, učitelských příjmů a přehledy kantorů v jednotlivých lokalitách Moravy a Slezska viz Trojan, J.: *Kantori*. Viz též Hlaváček, Petr: *Kantori na Vyškovsku*. Vyškov 2004.

⁴ Viz zprávu ze Stařeče k roku 1662: *Rector, qui eos (pueros) instruit in pietate et moribus, catholicus est*. Moravský zemský archiv Brno. G 10 Sbírká rukopisů, sg. 179, f. 36r. Tato matrika bývalého děkanátu Telč z roku 1662 podává výjimečně ucelený obraz o situaci farního školství na poměrně rozsáhlém území jihozápadní Moravy.

⁵ K vokálně-instrumentální provozovací praxi chrámové hudby barokní Moravy viz Sehnal, Jiří – Vysloužil, Jiří: *Dějiny hudby na Moravě*. Brno 2001, s. 55. Pro pochopení zásadního rozdílu oproti předchozímu období vokální polyfonie viz Horyna, Martin: *Vícehlasá hudba v Čechách a její interpreti v 15. a 16. století*. In: *Hudební věda XLIII*, č. 2, s. 117–134.

⁶ Zuber, R.: *Osudy*, s. 17.

jezuitského a piaristického řádu, které systematicky vyplňují mezeru v regionální struktuře školství na úrovni gymnaziálních škol a jejich přípravků.⁷

V rámci pokusu o určitou diferenciaci úrovně školství v jednotlivých lokalitách se jako jedno ze základních kritérií nabízí počet chrámových služebníků, zejména těch bezprostředně spjatých se školní výukou. Stranou zájmu mohou zůstat zvoníci, kostelníci, kostelní hospodáři či ministranti (i když mnoho učitelů se ujímalo i těchto funkcí), určující jsou učitelé a varhaník. Zatímco v 16. století se běžně používal výraz „rektor s kumpány“ ve smyslu hlavního učitele s pomocníky (též *cantores*, nebo *žáci*), v průběhu 17. a 18. století dochází k terminologické diferenciaci. Toto rozlišování má zpravidla jen lokální platnost, přesto lze vytýčit určitá základní pravidla. Vcelku běžný je třídílný model rektor – kantor – varhaník v případě menších a středně velkých měst. Na venkově je naopak běžný rektor a varhaník v jedné osobě, zatímco ve větších městech se vyšší profesní úroveň odráží i v oddělování jinak běžně spojené odpovědnosti za výuku a liturgickou hudbu.⁸

Citovaná telčská instrukce představuje onen běžný trojdílný model, avšak další osudy Františka Průchy, zastávajícího původně funkci varhaníka a učitele, později již jen regenschoriho obou městských kostelů v Telči, ilustrují jeho možné variace.

Velmi nejednotná a nestabilní terminologická situace zpravidla odráží daná lokální specifika.⁹ Znamená to zároveň, že nelze s obecnou platností definovat rozsah povinností a postavení v hierarchii jednotlivých učitelů. Přesto ve většině případů zůstávají nejméně do poloviny 19. století učitelé funkce nerozlučně spojeny s povinnostmi chrámového hudebníka (a hudebního pedagoga), podobně jako obecně platí vztah rektora (nadřízeného, řídicího) a kantora jako jeho pomocníka ve škole i na kůru. Výrazněji se od tohoto obvyklého modelu odlišuje situace ve Slavonicích. Podle zdejší instrukce z roku 1716 je kantor zodpovědný pouze za kůr, 1. učitel je zároveň varhaníkem a 2. učitel na kůru pomáhá jako

⁷ Tamtéž, s. 21n. O případných proměnách a především úpadku školní výuky by mnohem více vypověděly případné lokální sondy, sledující vývoj školství v určité lokalitě kontinuálně v rámci celé raněnovověké epochy. Viz například Padrnosová, Jitka: *Vývoj školské správy do tereziánských reforem na Moravskobudějovicku, Jemnicku a Třebíčsku*. In: Západní Morava IX, 2005, s. 36–49. Viz též Maňas, V: *Škola v Hlučíně do konce 18. století*. In: Vlastivědný věstník moravský 55, 2003, č. 4, s. 388–393.

⁸ Příkladem budíž oddělené struktury chrámového kůru a farní školy u sv. Jakuba v Brně. Místo svatojakubského regenschoriho (ředitele kůru) představovalo v moravském prostředí jeden z nejvyšších cílů hudebnických ambic. Viz Straková, Theodora: *Hudba na jakubském kůru v Brně od 2. poloviny 17. století do začátku 19. století*. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity 32–33, 1984, H 19–20, s. 105–112.

⁹ V případě, že v místě působil jediný učitel-hudebník, pak se v moravských pramenech 17. století nazýval nejčastěji *scholiarcha*, *ludirector*, *ludimagister*, *rektor* (*chori et scholae*). V případě většího množství učitelů se představený zpravidla označoval jako *ludirector*, *ludimagister*, *rektor scholae*, další učitelé pak termínem *cantor*, *praecceptor*, *koadjutor*, *adjwvans*, *collega*. Sehnal, Jiří: *Kantorská hudba na Slovácku v 17. a 18. století*. In: Slovácko 1962–1963. Uherské Hradiště 1964, s. 124n. Citováno podle Trojan, J: *Kantoři*, s. 53. Viz tamtéž, s. 56n: z německých terminů se nejčastěji objevují výrazy *Schullehrer*, *Schulmeister*, případně *Schulgehilf* v případě učitelského pomocníka.

takzvaný vokalista.¹⁰ Učiteléské instrukce bruntálské a opavské farnosti z první poloviny 18. století rozlišují kantora a tzv. kolegu (*collega*) jako 1. a 2. učitele.

Vzácné svědectví o struktuře školní výuky na Moravě představuje instrukce pro farní školu v Novém Jičíně z roku 1669. V letech 1624–1773 bylo novojičínské panství v majetku olomouckých jezuitů.¹¹ Z pozice vrchnosti pak olomoučtí jezuité reformovali i novojičínskou školu, instrukce vznikla přímo v Olomouci. Ve farní škole se podle ní užívalo výhradně němčiny. V první třídě vyučoval rektor psaní a základy čtení, ve druhé třídě se kantor s žáky věnoval četbě evangelií a memorování katechismu. Ve třetí třídě procvičoval takzvaný auditor, tedy třetí učitel, nejčastěji psaní křídou na tabuli.¹² Podrobnější analýza této instrukce není nutná, protože většinu jejích dalších bodů obsahuje i výše citované poučení pro učitele v Telči. Nejde o náhodu, novojičínská instrukce musela představovat určitý obecný model učitelských povinností, případně byla podle tohoto (jinak neznámého modelu) vytvořena. Velmi podobná ustanovení totiž obsahují také dosud nejpodrobnější a vzájemně provázané instrukce pro nově přijaté učitele bruntálské (1713) a opavské farní školy (1738).¹³

Preambule telčské instrukce zdůrazňuje bezúhonný život učitelů, který se týká jednak „pravověrnosti“ a zvláště vyvarování se alkoholu. Podobá se tak nejen citovaným naučením z Nového Jičína, Bruntálu či Opavy, ale odrážejí se v ní i nešťastné osudy mnoha učitelů.¹⁴ Příčinou byla často chudoba. V úvahu však připadá i jistá sociální deprivace: zvláště v menších lokalitách byl kantor jedním z mála „literátů“ ve smyslu vzdělaných příslušníků obce, patřil tedy mezi místní intelektuální elitu, z hlediska příjmů (a tím do určité míry i prestiže) se však mohl nalézat na opačném konci lokální hierarchie.¹⁵

Telčská instrukce, sepsaná česky, je podstatně stručnější než zmíněná naučení pro německé školy. Povinnosti učitelů-hudebníků nicméně vymezuje v úplnosti. Kromě vlastní výuky (denně od 7. do 10. hodiny a odpoledne od 13. do 16. hodiny) zodpovídají učitelé za svěřenou mládež i během bohoslužeb.¹⁶ S odpovědnos-

¹⁰ Mañas, V.: *Hudební tradice*, s. 410.

¹¹ Hosák, Ladislav: *Historický místopis země moravskoslezské*. Praha 1938, s. 684.

¹² Moravský zemský archiv Brno, E 28 Jezuité Olomouc, sg. D 5/6. Viz též Trojan, J.: *Kantori*, s. 301.

¹³ Instrukce se vydávaly a inovovaly vždy při přijímání nového personálu, uvedená data jsou tudíž jen orientační a lze předpokládat, že obdobná ustanovení platila už v druhé polovině 17. století. Centrální archiv řádu německých rytířů ve Vídni (DOZA), Oddělení velmistrovství (Abteilung Meistertum, zkráceně Mei), sign. 234/6.

¹⁴ V roce 1813 byl Anton Köhler, rektor ve slezské Hrabyni, nalezen opilý před kostelními dveřmi, když uvnitř bylo vystaveno tělo hr. Mitrovského, připravené k pohřbu. DOZA, Abt. Mei, sign. 432/2. Viz též následující poznámku.

¹⁵ Za inspirativní konzultaci děkuji Dr. Jitce Padrnosové. O špatných poměrech venkovských učitelů se ve své zprávě k vídeňskému dvoru zmínil olomoucký biskup Troyer (biskupem v letech 1745–1758): ročně si nevzdělávají více jak 10–12 zlatých a proto si často hledají vedlejší zaměstnání. Troyer poukázal i na často nevyhovující výukové prostory. Zuber, R.: *Osudy*, s. 17.

¹⁶ Ke značně nejednotným termínům výuky viz blíže Trojan, J.: *Kantori*, s. 23.

tí rektora a kantora za chrámovou hudbu souvisí také jejich povinnost vzdělávat nadané děti (*podle jejich schopností a vtipu*) v hudbě. O nedělích a svátcích učitelé přezkušovali ty žáky, kteří měli onoho dne vypomáhat s hudební produkcí na kůru, obdobně poučoval rektor ty chlapce, kteří měli ministrovat. Také z opavské instrukce (1738) vyplývá, že o nedělích a svátcích se ve škole shromažďovali všichni žáci. Ti nadanější účinkovali na kůru, ostatní pod dozorem někoho z učitelů nebo spíše starších žáků odešli společně do kostela. Obvykle se děti v průběhu mše měly křeče modlit růženec. O nedělích a svátcích se tato povinná účast vztahovala i na odpolední katechismus, duchovní cvičení a nešporní pobožnost (při té se zpravidla také muzicírovalo).

Zvláště ve venkovském prostředí vytvářela spjatost učitelského a hudebnického povolání určitý bludný kruh, alespoň v perspektivě obecné gramotnosti. Z pohledu obecné hudebnosti obyvatelstva se však jedná naopak o pozitivní jev. Čtení, psaní a počítání (trivium), katechismus a v případě nadaných dětí také hudba byly v lepším případě jedinou náplní výuky. Pro zvládnutí kantorské funkce však bylo nezbytné, aby se uchazeč prokázal jako dobrý hudebník. V případě venkovských farností obstarával učitel hudbu při liturgii někdy i zcela sám. Musel tedy zvládnout hru na varhany, mít dobrý a zvučný hlas. Na školy ve městech, kde učitelský sbor zároveň s vybranými žáky (nejčastěji zpěváky – diskantisty (soprán) a altisty) vytvářel fungující hudební ansámbl, mohli být uchazeči vybíráni podle svých schopností hry na konkrétní nástroj. Obvykle však uchazeči ovládali hru na více nástrojů.¹⁷

V kontextu blížících se školních reforem působí paradoxně zpráva brněnského krajského hejtmána pro moravské gubernium z roku 1766. Šlo o reakci na dotaz císařovna syna a spoluvladaře Josefa (zda by si hudebníci neměli povinně zajistit jiný způsob obživy než právě hudbu), rozeslaný úřadům v jednotlivých dědičných zemích.¹⁸ Městská rada tehdy vyhotovila seznam 22 osob žijících v Brně a na předměstí, které se živí výhradně hudbou. Ti, kteří jsou vyučeni v hudebním umění (*musicalische Wissenschaft*)¹⁹ a žádnou jinou práci či řemeslo nemají, se mohou živit jako učitelé (*Lehrmeister*). Mají si proto vyžádat u magistrátu a městských rad osvědčení a vykázat se jím u příslušných úřadů k přidělení místa. Mohou pak vést dobrý život.²⁰ Takto i podle úředního dokumentu z šedesátých let 18. století, který řeší problematiku určité hospodářské racionalizace a sociální disciplinace ve smyslu regulace (světských) hudebníků a jejich zábavných produkcí v šencích, jsou

¹⁷ Tyto informace se přirozeně nejčastěji objevují v žádostech o konkrétní místo, například v případě uchazečů o místo hudebníka olomoucké katedrály. Viz Sehnal, Jiří: *Hudba v olomoucké katedrále v 17. a 18. století*. Brno 1988, s. 164–192.

¹⁸ Mañas, V.: *Úřední dokumenty o hudebnících na Moravě a v rakouském Slezsku z roku 1766*. In: Baťa, Jan (ed.). *Miscellanea z výročních konferencí 2001 až 2005*. Praha 2006, s. 117n.

¹⁹ Překlad ve smyslu *hudebního umění* vystihuje smysl věty lépe než případné výrazy *hudební nauka* či *hudební věda*, které mají zcela jiné konotace a v druhé polovině 18. století se v moravském prostředí neobjevují.

²⁰ Mañas, V.: *Úřední dokumenty*, s. 121.

hudební schopnosti dostatečným předpokladem k vykonávání učitelského místa. Kontrapunktem tohoto případu budiž poznámka zemských vizitátorů (1771), že učitelé by nejraději vychovali samé muzikanty, ale neučí je triviu a náboženství.²¹

Telčskou instrukci uzavírá zákaz tělesného trestání dětí. Hrubost některých učitelů pranýřoval například moravský barokní kazatel Valentin Bernard Jestrábský: ... *uvedl anjel Páně sedláčka toho do jiné školy, v kteréž on ublídal mistra školního pysného, nadutého, opilce velikého, a zřídka střízlivého, kterýž dítek sobě svěřených, ani pobožnosti, ani umění literárnímu neučil, než toliko foukavě na ně pokřikoval: „Učte se“, a neukázal jim ani jedné litery, jak se měly učit. Když čas říkání přišel, tu on budto že zdřímával jsouc opilý, aneb pacholata rval a pohlavkoval: někdy je pak ukrutně mrskal, a nohami kopal.*²² O moravskoostravském rektoru Václavovi Lihotzkém (zemřel v roce 1808), vyučeném krejčím, se městský historik Adamus vyjádřil jako o špatném vychovateli prudké povahy. Lihotzkého zástupce, žák Kužel, měl dokonce holí utlouci mladšího žáka.²³ Tento případ se doposud nepodařilo v dochovaném archívním materiálu ověřit, zcela s tím však kontrastují výpovědi pamětníků.²⁴ Pro Lihotzkého bylo údajně nejlepším výsledkem zkoušení, *když i nejslabší žák prokázal znalosti toho nejnuttnějšího. Nikdy nepropadl nadměrnému hněvu a děti jej milovaly jako otce a také své hudební povinnosti vykonával k plné spokojenosti.* Nutno podotknout, že tyto vzpomínky shromáždil až v roce 1873 Jan Pobial, ředitel ostravské hlavní školy.²⁵

František Průcha byl do funkce 1. učitele tehdejší městské školy v Telči přijat v roce 1770 v souladu s dvorským dekretem, datovaným 13. října téhož roku, podle něhož náležel první hlas při přijímání učitelů vrchnostem a obcím.²⁶ Výrazný vliv místní duchovní správy lze sice zvláště na venkově sledovat i po tomto datu, *Všeobecný řád pro normální, hlavní²⁷ a triviální školy v císařsko-královských dědičných zemích* císařovny Marie Terezie z 6. prosince 1774 ponechal hlavní do-

²¹ Zuber, R.: *Osudy*, s. 17.

²² Jestrábský, Valentin Bernard: *Vidění rozličné sedláčka sprostného* (Opava 1719). Edice Milana Kopeckého, Uherský Brod 1973, s. 37. Viz Zuber, R.: *Osudy*, s. 17.

²³ Adamus, Alois: *Dějiny města Ostravy v přehledu až do roku 1860*. Moravská Ostrava 1927, s. 89.

²⁴ Archiv města Ostravy, fond Obecná škola Moravská Ostrava, inv. č. 3, nestránkováno. Ředitel školy Pobial a po něm další zde mimo jiné sepsali životopisy ostravských učitelů z doby po roku 1800 (*Chronik über das mit dem Jahre 1807 bei den Schulen in Mähr. Ostrau angestellte Lehrpersonal*. 1873).

²⁵ Tamtéž: *Von ihm wird von den ältesten Bürgern erzählt: Gründlichkeit war sein Hauptstreben. Dies war nach seiner Ansicht das glänzendste Resultat einer Schulprüfung wenn man sähe, dass auch die schwächsten Schüler das Nötige wissen. Nie sah man ihn ein Kind lieblosen oder streicheln aber auch nie ihn in unmäßigen Zorn ausbrechen und die Kleinen liebten und ehrten ihn wie ihren Vater. Auch den Chordienst als Cantor versah er zur vollsten Zufriedenheit.*

²⁶ Zuber, R.: *Osudy*, s. 16. Už v roce 1759 přířkl toto právo vrchnostem, patronům či obcím zeměpanský úřad moravský. Trojan, J.: *Kantorů*, s. 11.

²⁷ Hlavní škola v Telči vznikla dekretem císařovny z roku 1774 jako první svého druhu na Moravě, k jejímu otevření došlo o dva roky později. Havlík, Bohumil: *Vývoj školství*. In: Dačicko, Slavonicko, Telčsko. Vlastivěda moravská. Brno 2005, s. 505

zor v případě triviálních škol farářům.²⁸ Touto reformou však učitelstvo *přestalo být součástí církevní organizace*,²⁹ i když k odloučení funkce učitele a chrámového hudebníka docházelo spíše až v průběhu 19. století. V Průchově učitelské kariéře však významnou překážku představovala spíše dvorská nařízení o povinné znalosti německého jazyka i v případě výuky na nižších školách, první dekret tohoto znění pochází z roku 1765.³⁰ Výraznou změnu v sociálním postavení učitelů znamenal výnos císaře Josefa II. z roku 1788 o nároku učitelů normálních a hlavních škol na penzi.³¹ František Průcha této možnosti využil a o dva roky později se nechal penzionovat z místa učitele, zatímco až do své smrti v roce 1819 zastával funkci regenschoriho farního kostela sv. Jakuba a bývalého jezuitského chrámu.³²

Ačkoliv se osudy tohoto telčského učitele a hudebníka proplétají s proměnami kantorského povolání, úloha průvodce po tomto zaniklém světě připadá učiteli M. J. Schenkovi, který 26. února 1809 započal se psaním událostí spojených s farní školou v Bělotíně. *Životopisy, stejně jako dějiny, jsou příjemnou četbou, i když pojednávají jen o méně významných záležitostech. ... Každý, kdo věnuje jen trochu přízně svým kolegům v povolání, musí uvítat, tak jako se to stalo i mně, když najde zprávy týkající se osudů jeho předchůdců, jejichž úřad nyní zastává on sám, když najde zprávy o rozličných proměnách jeho povolání, nebo o různých událostech ve světě. Proto, pro případnou potřebu budoucích čtenářů, jsem se rozhodl, tak jak mi to mé povinnosti dovolí, zaznamenat tyto malé a často v nepodstatné se stáječící příběhy, věnované bělotínské farní škole. Ponechávám na svých nástupcích, zda je budou číst a případně rozmnožovat.*³³

Matěj Jan Schenk se narodil v roce 1780 nedaleko Bělotína, v Polousvi (Halbendorf). Rodina se živila zemědělstvím. Při Schenkově preciznosti překvapuje, že neudal velikost rodinného pozemku. Rodiče odešli velmi záhy na výměnek, M. J. Schenk (zřejmě jako nejmladší ze sourozenců) měl sotva rok! Školu navštěvoval mezi svým sedmým a dvanáctým rokem, 18 týdnů pak strávil ve starojičínské škole, aby se naučil češtině. Moravské Kravařsko (Kuhländchen) představovalo v raném novověku německý jazykový ostrov, jen několik málo vesnic včetně Starého Jičina bylo českých. Necelý rok poté strávil se svým švagrem obchodníkem na trzích v Čechách, na Moravě a v rakouském Slezsku. Měl dohlížet na zboží. *Švagr si přál mít mne stále u sebe a vycvičit mne ve svém povolání. Mne však bavilo*

²⁸ Bělina, Pavel – Kaše, Jiří – Kučera, Jan P.: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X. 1740–1792. Praha–Litomyšl 2001, s. 260. S důrazem na vlastní reformní kroky viz Brezinka, Wolfgang: Pädagogik in Österreich. Die Geschichte des Faches an den Universitäten vom 18. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. Band I. Einleitung: Schulwesen, Universitäten und Pädagogik im Habsburger-Reich und in der Republik. Wien 2000, zejm. s. 6–28.

²⁹ Zuber, R.: *Osudy*, s. 20.

³⁰ Trojan, J.: *Kantoři*, s. 11.

³¹ Tamtéž, s. 138.

³² Trojan, J.: *Kantoři*, s. 504. Viz též Maňas, Vladimír: *Hudební tradice*. In: Dačicko, Slavonicko, Telčsko. Vlastivěda moravská. Brno 2005, s. 417n.

³³ Moravský zemský archiv v Brně, G 10 Sběrka rukopisů, sign. 1160, f. 2r.

učit se a stát se učitelem. Rodiče přesvědčil rychtář naší vesnice. Prvního května 1793 mne má matka přivedla k tehdejšímu učiteli Ignáci Olšovskému v Německém Jeseníku (Deutschjassnik, dnes Jeseník nad Odrou) do učení.³⁴ U něj jsem se učil hře na varhany a dalším předmětům. Hmotně mne za drobné úsluhy podporoval zdejší farář.

Po dvou letech, 17. července 1795, M. J. Schenk vstoupil do preparandy, učitelské přípravy v Hranicích, kde jej připravoval učitel zdejší normální školy a regenschori Jan Řehula.³⁵ Zkoušku v přítomnosti krajského školního komisaře J. A. Praktische a katechety Ignáce Hlávky skládal přesně o měsíc později. S vysvědčením se vrátil jako školní pomocník do Jeseníku, nedostával však plat a tak jej znovu podporoval místní farář. Po uprázdnění učitelského místa v jeho rodném Polouvsí si podal žádost u místní vrchnosti a jmenovací dekret obdržel 18. června 1796. Plat obnášel ročně 30–40 zlatých a sedm měřic obilí. *Přes tyto nepatrné příjmy jsem nějak vyžil, protože mne podporovali rodiče. Jakkoli jsem mohl, pořizoval jsem nebo půjčoval jsem si knihy, které by mi byly užitečné v mém povolání. Snažil jsem se tak četbou prohloubit mé znalosti, aby výuka byla účelnější a mládež více přitahovala.* Schenk se zmiňuje o svých pedagogických úspěších. Možný příslib přidělení učitelského místa v Běloutíně jej podnítl k prohloubení znalostí a hudebních dovedností. *Přirozeně jsem o možnosti získat místo v bělotínské farní škole pochyboval, protože už mnoho let se zhruba 20 různých učitelů o tuto funkci ucházelo a na tento účel vynaložilo také značné sumy.*

Přesto Schenk podnikl všechny možné kroky, aby mu přislíbené místo neuniklo. Běloutínský rychtář mu na jeho prosebný dopis poradil (1802), aby k nim přišel zahrát na varhany o Květné a velikonoční neděli, protože dosavadní učitel, tehdy už třiaosmdesátiletý Jiří Ostravský, si před časem vymkl rameno. V průběhu roku navázal Schenk ještě další kontakty, zároveň zprávy z různých směrů jej ubezpečovaly o tom, že jeho naděje není marná. V únoru 1803 se rozeběhla poslední jednání, o přijetí už bylo rozhodnuto, musela však být ještě projednána penze pro bývalého učitele. Jiří Ostravský požádal o 70 zlatých ročně, které mu pak po zbylé dva roky jeho života posílal M. J. Schenk do Hranic.

9. března 1803 jsem v Polouvsí naposledy zkoušel žáky. Pláč dětí strhl mnohé přítomné i mne. Následujícího dne jsem obdržel jmenovací dekret. 14. března jsem po hodině cesty na saních dorazil do bělotínské farní školy a následujícího dne mne místní katecheta představil žákům za přítomnosti všech místních představených. Takto jsem ve jménu Páně nalezl od něj svěřenou vinici.

Schenkova vlastní reflexe školské reformy se odráží v jedné z kapitol, nadepsané *Události od zavedení vzorového způsobu učení.*³⁶ Od obecných událostí se jeho záznamy stáčejí opět k bělotínské farní škole.

Nejujiším výnosem z 13. června 1772 byl zaveden vzorový způsob výuky. Dohled náležel krajským úřadům a v každém kraji ustanovenému školnímu komisaři. Byla

³⁴ Olšovský (nar. 1754) zde působil od roku 1775. Trojan, J.: *Kantori*, s. 299.

³⁵ Tamtéž, s. 12, s. 277n.

³⁶ Moravský zemský archiv v Brně, G 10 Sbirka rukopisů, sign. 1160, f. 22r-v.

vydávána nejlepší nařízení, krajský školní komisař pečlivě podnikal inspekce, nedostatky a provinění byla hlášena krajskému úřadu, který je napravoval skrze nová opatření. Úředníci, soudy, (obecní) starší a učitelé museli pod hrozbou nejpřísnějších trestů horlivě spolupracovat na zavedení vzorové výuky. Avšak tam, kde duchovní správce, úředník, učitel a starší nebyli skutečně přesvědčeni o užitečnosti této dobré věci, a zavedení nového způsobu učení nepodporovali s láskou a horlivostí, dostalo se mu jen malého přijetí. Neboť co se má podarit, nelze vynutit. V roce 1804 byl dohled nad výukou svěřen opět duchovenstvu, zatímco krajské úřady měly na starosti záležitosti školních budov. ... Byla vydána kniha (*Politische Verfassung der deutschen Schulen in den K. auch K.K. deutschen Erbstaaten*),³⁷ kterou si učitelé museli zakoupit. Kniha obsáhla celé zřízení a vedení školství, stála 40 krejcarů. Zde v Bělotíně nebyla školní výuka příliš oblíbená. Avšak od počátku svého působení jsem se snažil dětem i mladým lidem výuku zpříjemnit. Postupně se školní místnost více a více zaplňovala.

Ve svých nepodstatných dějinách Schenk zaznamenával proměny bělotínské farnosti, školy a školské organizace obecně. Záznamy v knize nejsou vždy utříděné, ke zprávám o napoleonských válkách vkládá do rukopisu i různé vládní výnosy a novinové články. V roce 1830 byl Matěj Jan Schenk odměněn titulem vzorového učitele a v Bělotíně působil jako učitel ještě v roce 1853.³⁸ Ve svém životopise nechává Schenk budoucí čtenáře nahlédnout do své doby, poznat jeho studium i učitelské působení, skrze individuální osud se seznámit nikoliv jen s povoláním, ale i s životním údělem kantora.

Na rozdíl od státem zaváděných školských reforem, sledovatelných především na základě nejrůznějších výnosů, jejich prosazování a působení jednotlivých komisí, se jakýkoli pokus o zobecnění „kantorského“ úřadu rozpadá na střípky osudů konkrétních osob. Pro druhou polovinu 18. století je bezpochyby stále určujícím faktorem již zdůrazněná spjatost učitelské a hudebnické profese, kantorský úřad charakterizuje i obvykle obtížná sociální situace, závislost na nadřízených (řídící, farář, městská rada, vrchnost) a častá fluktuace. V kontrastu s těmito tradičními charakteristikami pak v osudech některých učitelů probleskují právě ony školské reformy (reorganizace struktury nižšího školství, péče o vzdělání samotných učitelů, založení školního fondu, ustanovení školních komisařů a patronátů) jako kontrast tradice a inovativních prvků, které se však v samotné výuce prosazují velmi pomalu. Teprve v průběhu 19. století ztrácí na významu praktická výuka hudby v rámci základní výuky, naopak konstantou zůstává nepoměr mezi vzděláním, případně prestiží učitele, a skutečným sociálním postavením.

³⁷ První vydání Wien 1806.

³⁸ Státní okresní archiv Přerov, školní kroniky Bělotín 1806–1831, 1832–1853; Za tato sdělení děkuji Dr. Petru Hlaváčkoví.